

บทที่ 2

สภาพสังคมโดยทั่วไปของปัตตานีก่อนสมัยตั้งกวมะฮุมุด มะฮฺไฮยิดดิน

สภาพภูมิศาสตร์

จังหวัดปัตตานีเป็นจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตั้งอยู่ฝั่งทะเลด้านตะวันออกติดอ่าวไทย ระหว่างเส้นรุ้งที่ 06 องศา 35 ลิบดา ถึง 06 องศา 52 ลิบดาเหนือ และเส้นแวงที่ 100 องศา 01 ลิบดาถึง 101 องศา 45 ลิบดาตะวันออก เป็นจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ไม่มีพรมแดนทางบกติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้าน อยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 1,100 กิโลเมตร มีเนื้อที่ประมาณ 1,940.4 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,212,723 ไร่ คิดเป็นร้อยละ 27 ของภาคและร้อยละ 0.4 ของประเทศ มีอาณาเขตโดยรอบ (สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2544) ดังนี้

ทิศเหนือ	จดอ่าวไทย
ทิศตะวันออก	จดอ่าวไทย
ทิศใต้	ติดอำเภอเมืองยะลา จังหวัดยะลา และเขตอำเภอบาเจาะ จังหวัดนราธิวาส
ทิศตะวันตก	ติดอำเภอเทพา จังหวัดสงขลา

ปัตตานีในที่นี้หมายถึง “ราชอาณาจักรมลายูปัตตานี (Great Pattani)” ที่มีอาณาบริเวณกว้างกว่านั้น คือ นอกจากจังหวัดปัตตานีปัจจุบันแล้วยังประกอบไปด้วยพื้นที่ของจังหวัดนราธิวาส ยะลา และอำเภอบางอำเภอของจังหวัดสงขลาอีกด้วย (ดูรูปที่ 1 หน้า 94)

ตามการบันทึกของนักสำรวจประวัติศาสตร์จีนที่ได้ทำการติดต่อกับประเทศต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในคริสต์ศตวรรษที่ 2 นั้นได้กล่าวว่า มีราชวงศ์ชื่อว่า “ลังกาสุกะ” (Langkasuka) หรือ Lang-ya shia ในภาษาจีน (Nik Anuar, 1999 : 387) นักประวัติศาสตร์ยุโรปมีความเชื่อว่า ราชวงศ์ลังกาสุกะที่ตั้งอยู่ที่ชายฝั่งตะวันออกของแหลมมลายูระหว่างสงขลาและกลันตันนั้น คือ พื้นที่ดั้งเดิมของปัตตานี (Nik Anuar, 1999 : 15)

ศาสนา

การเข้ามาของศาสนาอิสลามที่ปัตตานีนั้นไม่สามารถสรุปแน่นอนได้ นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ศาสตราจารย์ ดี. เค. ไวแอต (D.K. Wyatt, Prof. quoted in Ahmad Fathy, 1994 : 7-8) ได้กล่าวในการบรรยายเนื่องในงานศิลปวัฒนธรรมที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ปี ค.ศ. 1970 ว่า ราชวงศ์ลังกาสุกะมีความเจริญรุ่งเรืองมากทางด้านการค้าขาย บรรดาพ่อค้าได้นำเรือเทียบท่าที่ชายหาด โดยเฉพาะบรรดาพ่อค้าที่เดินทางค้าขายระหว่างดินแดนมลายูกับเวียดนาม ใน ปี ค.ศ. 450 นักเดินทางชาวจีนคนหนึ่งได้บันทึกไว้ว่า ที่ปัตตานี (LangKa Suka) เขาได้

พบกับชาวฮินดูจากประเทศอินเดียหลายคนที่อาศัยในพระราชวังของกษัตริย์ จากหลักฐานการบันทึกนี้ ยืนยันได้ว่าศาสนาพราหมณ์ และฮินดูได้มาตั้งรกรากที่ปัตตานีก่อนปี ค.ศ. 450 เมื่อราชวงศ์ศรีวิชัยยึด นครศรีธรรมราชได้ในปี ค.ศ. 775 หลังจากนั้นได้ขยายอำนาจมาทางใต้ (ปัตตานี) นับแต่นั้นมาชาว ปัตตานีก็เริ่มเข้ารับนับถือพุทธศาสนา นักประวัติศาสตร์เชื่อว่าราชวงศ์ศรีวิชัยนี้เองที่ได้เผยแพร่ภาษามลายูแก่ชาวปัตตานี หลักฐานที่แสดงให้เห็น คือ พระพุทธรูปในสมัยศรีวิชัยในวัดถ้ำ จังหวัดยะลา

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า ปัตตานีได้รับอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และฮินดู ก่อน หลังจากนั้นพุทธศาสนาเข้ามามีบทบาทแทนที่ทั้งสองศาสนา

อีวและไวแอต (Teeuw, A. and D.K. Wyatt, 1970 : 3) ได้ให้ทัศนะว่า จากหลักฐานใน ยุคแรก d' Eredia เขียนในปี ค.ศ. 1613 ได้อธิบายว่า ศาสนาอิสลามได้เข้ามาที่ปัตตานีและปาหังในปี ค.ศ. 1386 - 1387 ก่อนจะเป็นที่รู้จักในมะละกาและตรังกานู อีวและไวแอต ยังได้อธิบายอีกว่า ศาสนาอิสลามเข้ามาที่ปัตตานีสืบเนื่องจากการค้าขายระหว่างพ่อค้าอาหรับ จีน และอินเดียในปัตตานี เมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 12 บางคนได้แต่งงานกับชาวพื้นเมืองและได้สร้างสังคมแห่งความเป็นมุสลิมขึ้น หลังจากศาสนาอิสลามเข้ามาในบริเวณพื้นที่แห่งนี้เป็นเวลากว่า 3 ศตวรรษ กษัตริย์ปัตตานีก็ ทรงเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม และปัตตานีได้ประกาศเป็นรัฐอิสลามในปี ค.ศ.1457

นอกจากนี้ชัยยิด นาฮิบ (Syed Naguib, 1969 : 11) ได้อธิบายว่า จากบันทึกของนัก ประวัติศาสตร์จีนเกี่ยวกับการเข้ามาอาศัยของชาวมุสลิมในหมู่เกาะมลายู (Malay Archipelago) นั้น ศาสนาอิสลามมาจากชาวอาหรับที่เข้ามาอาศัยอยู่ทางตะวันออกของเกาะสุมาตราในปี ค.ศ. 674 และ อัล-มัสอูดี ได้อธิบายว่า พ่อค้ามุสลิมจากเปอร์เซียประมาณ 120,000 หรือ 200,000 คนที่อาศัยใน กวางตุ้งของประเทศจีน ได้ลี้ภัยจากการปกครองของราชวงศ์ Hi -Tsong¹¹ (ค.ศ.878-889) ไปยัง เคดาห์ซึ่งตั้งอยู่ทางชายฝั่งตะวันตกของแหลมมลายู

อ.บางนรา (1976 : 14-15) ได้อธิบายว่า อิสลามเข้ามาปัตตานีประมาณ 300 กว่าปี กษัตริย์ปัตตานีจึงทรงเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามซึ่งเชื่อว่าพ่อค้าอาหรับเป็นผู้นำศาสนาอิสลามเข้ามา เผยแผ่ โดยที่ศาสนาอิสลามจะแพร่หลายเข้าสู่หมู่ประชาชนชาวปัตตานีก่อน แล้วเข้าสู่ชนชั้นปกครอง ส่วนกษัตริย์ปัตตานีนั่นเชื่อกันว่าเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามในราวคริสต์ศตวรรษที่ 15 คือประมาณ ค.ศ. 1457

ตำนานปัตตานี¹² (Hikayat Patani) ได้อธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า กษัตริย์ปัตตานีอันหมายถึง ญาตุนักปาเป็นโรคผิวหนังไม่มีผู้ใดรักษาให้หายได้ ดังนั้นพระองค์จึงให้เลือกหาบุคคลที่มีความสามารถมารักษาพระองค์ให้หายได้ ถ้าหากผู้ใดสามารถรักษาให้หายได้จะรับเป็นลูกเขย ขณะนั้นมี เชค¹³จากปาไซคนหนึ่งชื่อว่า เชค ซาอิด (Syekh Said) รับอาสาจะรักษา แต่หมอมานนี้ได้เสนอสัญญา แก่กษัตริย์ปัตตานีว่า หากรักษาหายพระองค์ต้องเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม หลังจากนั้นหมอมานนี้ได้

¹¹ เปรียบเทียบปี ค.ศ. แล้วจะตรงกับสมัยราชวงศ์ถังซึ่งปกครองระหว่างปี ค.ศ. 618-909 (เพ็ชร สุมิตร. 2518. ประวัติอารยธรรมจีน. หน้า 99)

¹² เรื่องเล่าในรูปแบบนิยายปร่าปร่า

¹³ เป็นคำภาษาอาหรับใช้เรียกหน้าผากผู้อาวุโส หรือเป็นการเรียกเพื่อเป็นการให้เกียรติบุคคลใดบุคคลหนึ่ง

ทำการรักษาจนหาย หลังจากที่ผิดสัญญามาสองครั้งพระองค์ทรงเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามตามที่ทรงสัญญากับหม่อมท่านั้น จากนั้นพระองค์ได้ทรงเปลี่ยนพระนามเป็นสุลต่านอิสมาอีล ชาห์ ซิลลุลลอฮ์ ฟีลาลัม (Teeuw and D.K Wyatt, 1970 : 75) บุตรชายคนโตพญาตุกรูปมหายานได้ทรงเปลี่ยนพระนามเป็นสุลต่านมุซอฟฟิร ชาห์ บุตรสาวพญาตุนักปาได้ทรงเปลี่ยนพระนามเป็นสตรีอาฮิชะฮ์ และมหาชัยภายหลังได้ทรงเปลี่ยนพระนามเป็นมันซูร ชาห์ (อ. บางนรา, 2519 : 16-17) เมื่อผู้ปกครองเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม ผู้นำและประชาชนทั้งหลายก็เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามด้วย (Siti Hawa, 1992 : 1) ดังที่ ธิว และไวแอต (Teeuw and D.K Wyatt, 1970 : 75) ได้อธิบายว่า ในสมัยนี้ประชาชนในปัตตานีเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามแต่ประชาชนนอกประเทศ (ปัตตานี) ไม่มีแม่สักคนเดียวที่เข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม ถึงกระนั้นก็ตามกษัตริย์ได้ทรงเปลี่ยนมานับถือศาสนาอิสลามจากที่เคยบูชาพระพุทธรูปและรับประทานสุกรก็ได้ละทิ้งไป แต่หลักปฏิบัติอื่นๆ ที่ไม่ใช่หลักการปฏิบัติของศาสนา อิสลามมิได้ทรงเปลี่ยนแปลงแม้ประการเดียว

สำหรับสุรเดช หรีมโต๊ะสัน (Suradech Reemtohsun, 2000 : 95-96) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับการเข้ามาของศาสนาอิสลามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่า การเข้ามาของศาสนาอิสลามในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นทำให้วัฒนธรรมและแนวคิดของประชาชนเกิดการเปลี่ยนแปลงจากเดิมนับถือศาสนาฮินดู พุทธ ได้กลายมาเป็นนับถือศาสนาที่มีความเชื่อต่อพระเจ้าองค์เดียว คือ ศาสนาอิสลาม

จากหลักฐานที่ได้กล่าวมาทั้งหมดสามารถวิเคราะห์ได้ว่า ศาสนาพราหมณ์ ฮินดู และพุทธศาสนาได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนปัตตานีก่อนที่ศาสนาอิสลามจะเข้ามาเผยแพร่และเป็นที่ยึดมั่นในดินแดนส่วนนี้โดยพ่อค้าชาวอาหรับและเปอร์เซีย เมื่อศาสนาอิสลามได้เข้ามาเผยแพร่และมีบทบาทในแผ่นดินปัตตานีแล้วผู้นำและประชาชนได้เปลี่ยนศาสนาจากเดิมซึ่งนับถือฮินดูและพุทธมาเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม

ศาสนาอิสลามกับชาวมลายูปัตตานีและแถบแหลมมลายูอื่นๆ มีความผูกพันกัน เพราะในความคิดของคนทั่วไปชาวมลายูนั้นหมายถึง “มุสลิม” และในขณะเดียวกันคนไทยพุทธนั้นก็คือ คนที่ไม่ได้รับนับถือศาสนาอิสลาม ด้วยเหตุนี้บุคคลที่เพิ่งเข้ารับนับถือศาสนาอิสลามจะถูกเรียกว่า “คนมลายู” (Ore Melayu) และที่นับถือศาสนาพุทธจะเรียกว่า “คนซีเย” (Ore Siye) ดังที่ กุลลิก (Gullick, 1987 : 277) ได้กล่าวว่า :

“ชาวมลายูทุกคนเรียกว่ามุสลิม ซึ่งเป็นชนชาติมลายูที่รวมศาสนาอยู่ด้วย ส่วนผู้ที่เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามเรียกว่า เข้ามลายู” (Masuk Melayu)”

¹⁴ การเข้ารับนับถือศาสนาอิสลาม

รูปแบบการประกอบศาสนกิจของชาวมลายูปัตตานีจนถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 20 นั้น เหมือนกับชาวมลายูในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั่วไป คือ นับถือมัสฮับชาฟีอี¹⁵ และยึดมั่นในแนวทางของอะฮ์ลิซุนนะฮ์-วัลยามาอะฮ์¹⁶ (Winstedt, 1950 : 37) เมื่อกล่าวถึงมัสฮับชาฟีอีที่ปัตตานีแน่นอนที่สุดจะมีความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับการเข้ามาของศาสนาอิสลามในบริเวณนี้ เนื่องจากอุลามาอ์¹⁷ ท่านหนึ่งที่ทำให้กษัตริย์เข้ารับนับถือศาสนาอิสลามอันหมายถึง เซด ซาอิด (Syekh Said) นั้นดั้งเดิมมาจากปาไซ (Teew and D.K.Wyatt, 1970 : 37) ทากวิเคราะห์ทางด้านประวัติศาสตร์แล้ว ปาไซเป็นศูนย์กลางการเผยแพร่ศาสนาอิสลามที่สำคัญ และการเข้ามาของหนังสือ มินฮัจ อัล - ตะลิม โดยอิมามมะฮฺซุดดีน อิบูฮากะรียะ อัล - นาวาวี (1223-1277) ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นได้มีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในมัสฮับชาฟีอีที่ปาไซ (Abdul Rahman, 1990 : 120)

อิทธิพลของมัสฮับชาฟีอีที่ปัตตานีนี้นั้นสามารถเห็นได้จากตำราต่างๆ ที่เกี่ยวกับวิชาฟิกฮ์¹⁸ ซึ่งอุลามาอ์ปัตตานีที่มีชื่อเสียงเป็นผู้เขียน เช่น เซด ดาวูด บิน อับดุลเลาะฮ์ อัล-พะฎอนีได้เขียนตำรา (กิตาบ) ฟิตฮุลมันนาน ฮิดายาตุล มุตตะลิมและฟุรูลุมาฮาอิล เนื้อหาในตำราทั้งสามเล่มนี้ท่านได้กล่าวเกี่ยวกับหลักการของฟิกฮ์อย่างละเอียด (Abdul Rahman, 1990 : 102) นอกจากนั้นฟิกฮ์มัสฮับชาฟีอีที่ท่านได้เขียน ท่านได้กล่าวเกี่ยวกับแนวความคิดและข้อคิดเห็นของบรรดาอุลามาอ์ในกรอบของมัสฮับชาฟีอี โดยท่านได้กล่าวผ่านผลงานของอิมามชาฟีอี และสืบทอดจนถึงตัวท่านโดยตรง เซด ไชนัล อาบีดีน บิน มุฮัมมัด อัล - พะฎอนีได้เขียนตำราที่มีชื่อเสียงเล่มหนึ่งชื่อว่า “Kasyful Lithan (1307/1889)” เซด วันอะฮ์หมัด บิน มุฮัมมัด เซน อัล - พะฎอนี ได้เขียนตำราฟิกฮ์อิมามชาฟีอีที่ชื่อว่า “Al-Fatawa Fataniah” ตำราเล่มนี้ได้รวบรวมปัญหาต่างๆ ที่มาจากทั่วแผ่นดินมลายูรวมถึงประเทศกัมพูชา โดยในตำราดังกล่าวได้ครอบคลุมถึงคำตอบเกี่ยวกับปัญหาต่างๆ อย่างละเอียด (Wan Muhammad Shaghir, 1991 : 29, 6)

ตำราฟิกฮ์ที่บรรดาอุลามาอ์ปัตตานีคนอื่น ๆ ได้เขียนมีความคล้ายคลึงกันแต่รายละเอียดที่อธิบายมีความแตกต่างกัน โดยอุลามาอ์ปัตตานีจะศึกษาเกี่ยวกับฟิกฮ์ผ่านผลงานฟิกฮ์ของอิมามชาฟีอีโดยตรง จากการที่อุลามาอ์ได้เขียนตำราขึ้นนั้นเป้าหมายหลักเพื่อใช้ในการเรียนการสอนสำหรับนักเรียนนักศึกษาในสถาบันการศึกษาปอเนาะ (พีรยศ ราฮิมมูลา, 2541 : 11)

ในด้านการศรัทธาของชาวมลายูปัตตานีก็เช่นเดียวกัน คือ สืบทอดจากบรรดาอุลามาอ์ของพวกเขา แนวทางอะฮ์ลิซุนนะฮ์ วัลยามาอะฮ์ คือ อากิเตฮ์¹⁹ที่ยึดถือและซึมซับในจิตใจของชาวมลายูปัตตานีจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่งจนกระทั่งปัจจุบัน

¹⁵ เป็นแนวความคิดของอิมามชาฟีอี ดังนั้นผู้ที่ยึดแนวความคิดของท่านจะเรียกว่ายึดตามแนว “มัสฮับชาฟีอี” อิมามชาฟีอีมีชื่อเต็มว่า มุฮัมมัด บิน อิดริส กำเนิดในปี ฮ.ศ. 150 และเสียชีวิตในปี ฮ.ศ. 204

¹⁶ เป็นการปฏิบัติตนเกี่ยวกับศาสนาตามครรลองของท่านศาสดามุฮัมมัดซอลลัลลอฮุอลัยฮิวะซัลลิมและตามการปฏิบัติของคนส่วนใหญ่

¹⁷ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านศาสนาอิสลาม

¹⁸ วิชาเกี่ยวกับกฎหมายอิสลาม

¹⁹ การศรัทธา

ในด้านวัฒนธรรมประเพณีของประชาชนชาวมลายูปัตตานีเช่นเดียวกับที่ประเทศอื่นๆ ในแถบแหลมมลายู คือ มีวัฒนธรรมประเพณีที่สลับซับซ้อน ยึดถือเกี่ยวกับความเชื่อในสิ่งลี้ลับ ในสมัยแห่งประวัติศาสตร์ชาวมลายูปัตตานีมีวิถีชีวิตและระบบสังคมเป็นของตนเอง หลังจากนั้นก็รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธ ฮินดูและจากอาหรับเปอร์เซีย แม้ได้รับอิทธิพลจากภายนอกประเพณีต่างๆ ของชาวมลายูก็ได้สูญหายไป พวกเขาพยายามผสมผสานวัฒนธรรมดังกล่าวให้เหมาะสมกับกาลเวลาและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ วัฒนธรรมประเพณีดังกล่าวได้สืบทอดผ่านปู่ย่าตายายโดยผ่านการบอกเล่าและการลอกเลียนแบบ (Mohd. Zamberi, 1994 : 190 -193)

การศึกษา

การศึกษานับว่าเป็นสิ่งสำคัญสำหรับสังคมในทุกยุคทุกสมัย ในขณะที่เดียวกันรูปแบบการศึกษาของแต่ละสังคมนั้นมีความแตกต่างกัน ในระยะเริ่มแรกรูปแบบการศึกษาของสังคมชาวมลายูปัตตานีนั้นเหมือนกับรูปแบบการศึกษาโดยทั่วไปในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ เด็กมุสลิมจะเริ่มศึกษาอัลกุรอ่านที่บ้านของครูผู้สอนศาสนาหรือที่มีสยิด บางคนจะศึกษากับสมาชิกในครอบครัวของตัวเอง ดังเช่น เซด มุฮัมมัด อับดุลแห่งอียิปต์ ท่านได้เริ่มศึกษาอัลกุรอ่านจากบิดาของท่าน จากนั้นท่านถูกส่งไปศึกษาที่โรงเรียนสอนอัลกุรอ่านหรือสถานที่ที่เรียกว่า “กุตตาบ” (Kuttab) และได้ศึกษาต่อยังบ้านฮาฟิส (ห้องจำอัลกุรอ่าน) ทั้งนี้เพื่อศึกษาและท่องจำอัลกุรอ่าน ดังที่หะสัน หมัดหมาน (Hasan Madmarn, 1999 : 55) ได้กล่าวว่า

“เด็ก ๆ จากครอบครัวมุสลิมจะเริ่มเรียนอัลกุรอ่านที่บ้านของครูผู้สอนศาสนาหรือที่มีสยิด ซึ่งเด็ก ๆ ชาวมุสลิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็มีประสบการณ์เกี่ยวกับกระบวนการศึกษาไม่แตกต่างจากเซด มุฮัมมัด อับดุลมากนัก”

หะสัน หมัดหมาน (Hasan Madmarn, 1999 : 55) ได้อธิบายอีกว่า ระบบการศึกษาศาสนานั้นเป็นการศึกษาโดยตรงจากผู้นำศาสนา ที่ปัตตานีศูนย์กลางการศึกษาเกี่ยวกับศาสนาเด็กจะมานั่งด้วยกันในสถานที่ที่เรียกว่า สุเหร่า หรือบาลัยเซาะฮู ซึ่งเป็นที่สำหรับทำการละหมาดขนาดเล็ก สถานที่ทั้งสองแห่งนี้สามารถพบเห็นที่ปัตตานีและในบริเวณพื้นที่ใกล้เคียง ที่สุเหร่าเด็กจะเรียนเกี่ยวกับวิธีการอ่านอัลกุรอ่านและวิชาอื่น ๆ ที่เป็นฟิรฎูฮีน²⁰ (Fard al -'ayn) การศึกษาในรูปแบบนี้เรียกว่า

²⁰ สิ่งทั้งฉบับมุสลิมทุกคนต้องรู้ และปฏิบัติเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งในศาสนาอิสลาม

การศึกษาในรูปแบบ “ปอเนาะ”²¹ ดังที่หะสัน หมัดหมาน (Hasan Madman, 1999 : 58) ได้อธิบายอีกว่า

“การศึกษาอิสลามของชาวมุสลิมในประเทศไทยได้เริ่มจากบ้านของครูที่บิลัยเฮะฮุหรือมัซยิด หลังจากนั้นนักเรียนดังกล่าวจะออกไปศึกษาต่อตามที่ต่าง ๆ ในระดับสูงขึ้นไป ซึ่งโดยปกติแล้วพ่อแม่ของนักเรียนจะนิยมส่งลูกไปเรียนที่ปอเนาะ ทั้งนี้เมื่อพวกเขากลับมาแล้วสามารถที่จะเป็นผู้นำของชุมชนหรืออย่างน้อยได้รู้ว่าการเป็นมุสลิมที่ดีสำหรับครอบครัวนั้นต้องปฏิบัติตนอย่างไรบ้างจึงจะเหมาะสม”

“ปอเนาะ” เป็นสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงตั้งแต่การเข้ามาของศาสนาอิสลามในดินแดนมลายู หลังจากที่ศาสนาอิสลามเข้ามาในพื้นที่แห่งนี้แล้ว ปอเนาะได้กลายเป็นสถาบันการศึกษาที่สำคัญในแผ่นดินมลายูและได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงเรื่อย ๆ ตั้งแต่สมัยการล่าอาณานิคมจนกระทั่งปัจจุบัน (Wan Muhammad Shaghir, 1987 : 3)

อิมรอน มะลูลิม (2538 : 37) ได้ให้ทัศนะว่า สถาบันการศึกษา “ปอเนาะ” ที่ปัตตานีนั้นเป็นสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงในแหลมมลายูตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18-20 เป็นสถาบันการศึกษาที่มุ่งเน้นการศึกษาในด้านศาสนา เสาวนีย์ จิตต์หวมวด (2531 : 2542) ได้กล่าวว่า การศึกษาอันดับแรกที่สอนคือ การศึกษาเกี่ยวกับฟิรฎูฮีนและฟิรฎูฟีฮาเยฮุ²²

ปลายศตวรรษที่ 18 จนถึงศตวรรษที่ 19 ปัตตานีมีบทบาทในฐานะเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมอิสลาม ศูนย์กลางของวรรณคดีมลายูอิสลามเป็นผลจากการเคลื่อนไหวของบรรดาอุลาม่าห์ที่มีชื่อเสียงและดาราของพวกเขา บรรดาอุลาม่าห์เหล่านั้นนอกจากจะเป็นที่รู้จักใน ภูมิภาคนี้แล้วยังเป็นที่รู้จักของโลกตะวันออกกลางและแอฟริกาเหนืออีกด้วย จากการศึกษาในรูปแบบปอเนาะนี้เองทำให้ปัตตานีในอดีตกลายเป็นอยู่อารยธรรมที่เจริญรุ่งเรือง สร้างชื่อเสียงแก่ปัตตานีไปทั่วทุกมุมโลก มีผู้คนจากหลากหลายพื้นที่หลั่งไหลเข้ามาแสวงหาความรู้ในปัตตานี จนปัตตานีได้รับการขนานนามว่า “เสาหลักแห่งมัทกะฮุ” หรือ “กระจกเงาแห่งมัทกะฮุ” ดังที่ มาหะมะซากิ เจ๊ะหะ (2543 : 63) ได้กล่าวว่า

“บรรดาอุลาม่าห์ปัตตานีส่วนหนึ่งได้รับอนุญาตให้ทำการสอนในมัซยิดอัล-หะรอมที่นครมัทกะฮุได้ ในขณะนั้นปัตตานีได้รับการเปรียบเทียบกับเป็นกระจกเงาแห่งมัทกะฮุ”

²¹ คำว่า “ปอเนาะ” หรือ คำว่า Fonduk, fondouk, fondok, funduck ตาม Webster’s New International Dictionary of the English Language ได้ให้ความหมายว่า เป็นคำที่มาจากคำภาษาอาหรับว่า “Funduq” เดิมมาจากภาษากรีก ว่า “Pandokos” หมายถึง การได้รับทุกสิ่งทุกอย่าง หรือใช้ในความหมายโรงแรม ทางตอนเหนือของแอฟริกา คำดังกล่าวจะแปลว่า การทำธุรกิจหรือโกดังสินค้า และนอกจากนั้นก็ใช้ในความหมายของคำว่าโรงแรมเช่นกัน (Webster, 1758 : 981)

²² สิ่งที่มีได้บังคับว่ามุสลิมทุกคนต้องรู้ แต่จะบังคับว่าภายในสังคมหนึ่ง ๆ นั้นต้องมีคนที่รู้ และปฏิบัติ

การเรียนการสอนในรูปแบบ “ปอเนาะ” ที่ปัตตานีได้เริ่มมีมาก่อนในเคดาห์และกลันตัน ทั้งนี้ทราบมาจากหลักฐานของอาจารย์สอนศาสนาที่ขึ้นชื่อ ดังที่ได้ระบุไว้ในประวัติศาสตร์ เช่น เซค ดาวูด บินอับดุลลอฮ์ อัล - ฆะฎอนีและเซค มุฮัมมัด เชน อัล - ฆะฎอนี ซึ่งได้เขียนตำราวิชาศาสนา และเป็นผู้ริเริ่มแปลตำราศาสนาเป็นภาษามลายูอักษรยาวี²³ (มุฮัมมัด หลุย อาลี, มปป. : 31)

เนื่องจากปัตตานีเป็นศูนย์กลางการเผยแผ่ศาสนาอิสลามที่เก่าแก่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ดังนั้นสถาบันการศึกษาปอเนาะซึ่งเกิดขึ้นที่ปัตตานีจึงเป็นสถาบันการศึกษาที่เก่าแก่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นกัน

อิมรอน มะลูลีม (2538 : 36-37) ได้อธิบายว่า ลักษณะของโรงเรียนปอเนาะในภาคใต้ก็คือมีกระท่อมจำนวนหนึ่งใช้เป็นที่อยู่อาศัยของนักเรียน ซึ่งจะพักอยู่ที่นั่นเป็นเวลานาน ปอเนาะส่วนใหญ่อยู่ในชนบท ที่ดินที่ใช้ปลูกกระท่อมเป็นของครูหรืออาจเป็นที่ดินที่คนบริจาค โดยนักเรียนไม่ต้องเสียค่าเช่า อาคารที่ครูใช้สอนเรียกว่า “บาลัยเฮาะฮ์” หรือ “บาลัย” มักจะอยู่ติดกับบ้านของครู ตัวครูเรียกว่า “ไ้ตะครู” ทำการสอนโดยไม่รับเงินเดือน จึงต้องทำงานอย่างอื่นด้วย เช่น ทำนา ทำไร่ หรืออาชีพอื่น ๆ ความสัมพันธ์ระหว่างครูกับนักเรียนเป็นเหมือนบิดากับบุตร นักเรียนส่วนใหญ่ที่มาศึกษาอายุระหว่าง 15-25 ปี ซึ่งมีทั้งโสดและแต่งงานแล้ว

วิชาที่สอนในรูปแบบการศึกษาปอเนาะนั้นจะประกอบด้วยวิชาอัลกุรอาน ตัฟซีร ฟิกฮ์ อุกูล - ฟิกฮ์ หะดีษ นาฮฺยและซอรอฟ เตาฮีด ตะเซวูฟ ประวัติศาสตร์ กาลาม อัคลาภ บะลาเฆาะฮ์ และฟารออะ (Surin Pitsuwan, 1985: 185)

ความเจริญรุ่งเรืองของปอเนาะนั้นมาจากผลงานทางวิชาการของบรรดาอุลาม่าอ์ปัตตานีที่ได้เขียนขึ้นเพื่อให้นักเรียนปอเนาะ ตำราต่างๆ ที่เขียนขึ้นโดยอุลาม่าอ์ปัตตานี เช่น เซค ดาวูด บินอับดุลลอฮ์ อัล - ฆะฎอนี เซควันอะฮ์หมัด บินมุฮัมมัด อัล - ฆะฎอนี เซค ไชนัลอาบีดีน บินอะฮ์หมัด อัล-ฆะฎอนี และคนอื่นๆ สามารถพบเห็นโดยทั่วไปที่ปัตตานี มาเลเซีย อินโดนีเซีย และบริเวณชาวมลายูปัตตานีอาศัยอยู่ เช่น ที่มังกะฮ์ มะดีนะฮ์ ญิตตะฮ์ ตูร์กีและอังกฤษ โดยได้ค้นพบตำราของพวกเขาก็มหาวิทยาลัยลอนดอน และมหาวิทยาลัยอังกฤษ (พีรยศ ราฮิมมูลา, 2541 : 8)

ผลงานต่างๆ ของบรรดาอุลาม่าอ์เป็นที่รู้จักในนาม “กีตาบยาวี”²⁴ เรื่องที่เขียนไม่เฉพาะเจาะจงในเรื่องศาสนาเท่านั้น แต่เนื้อหาในหนังสือดังกล่าวจะครอบคลุมถึงเนื้อหาในด้านกฎหมายต่าง ๆ ปรัชญา การเมือง ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ ดาราศาสตร์ ฟิสิกส์ แพทยศาสตร์ เป็นต้น (พีรยศ ราฮิมมูลา, 2541 : 8)

²³ ภาษามลายูใช้อักษรอาหรับเป็นตัวเขียน

²⁴ ตำราภาษามลายูใช้อักษรอาหรับเป็นตัวเขียน (Arab Script)

การเมืองการปกครอง

1 ปัตตานีสมีก่อนการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

แรกเริ่มเดิมทีกษัตริย์เมืองปัตตานีมีศูนย์กลางอยู่ที่โกตามะหฺลิสัย ซึ่งปกครองโดยพญาตุกรูปมหายาน (อ.บางนรา, 2519 : 11) แต่เนื่องจากแหล่งที่ตั้งของพระราชวังมีความห่างไกลและลำบากต่อพ่อค้าที่เดินทางมาค้าขาย ดังนั้นพญาตุนักปาบุตรของพญาตุกรูปมหายานจึงได้ทรงย้ายศูนย์กลางการปกครองไปยังหมู่บ้านท่าเรือแห่งหนึ่ง จากนั้นจึงตั้งชื่อว่า "ปัตตานี" เชื่อว่ามีศูนย์กลางที่หมู่บ้านกรือเซะ ซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งในเขตอำเภอเมืองของจังหวัดปัตตานีปัจจุบัน หลังจากนั้นเมืองปัตตานีที่กรือเซะก็เจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว พญาตุนักปาทรงให้พระบรมวงศานุวงศ์ทั้งหมดมาอยู่ที่เมืองแห่งใหม่และมีพสกนิกรติดตามมาด้วยมากมาย (ครองชัย หัตถา, 2541 : 128) ยี่งนานวันปัตตานีมีประชากรเพิ่มมากขึ้น ที่ปากอ่าวปัตตานีมีเรือสินค้าลำใหญ่จากชาติต่าง ๆ เข้าเทียบทำเพื่อนำสิ่งของจากต่างประเทศมาค้าขาย สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ปัตตานีเป็นอย่างมาก ในปี ค.ศ. 1516 เมื่อกัปตันเรือฝรั่งเศสโปรตุเกสได้เข้าเฝ้าสุลต่านแห่งปัตตานีแล้วได้รับพระบรมราชานุญาตให้ทำการค้าขายและนำสินค้าขึ้นฝั่งพร้อมกับให้สร้างโกดังสินค้าในเมืองนี้ด้วย (อิบรอฮีม ชุกรี, 2541 : 11)

ปัตตานีมีกษัตริย์ปกครองมากมายสืบทอดกันมาและได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองเป็นเวลาหลายร้อยปี เมื่อทัพพม่าโจมตีเมืองนครศรีธรรมราชซึ่งเป็นหัวเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงมอบอำนาจให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาทซึ่งเป็นพระราชอนุชาในสมัยนั้นนำทัพไทยออกต่อต้าน กองทัพไทยได้มาสทบบกับกองทัพเมืองนครศรีธรรมราชต่อสู้กับพม่าเป็นเวลาหลายเดือนจนกระทั่งทัพพม่าแตกถอยร่นกลับไป เมื่อสงครามยุติลงกรมพระราชวังบวรมหาสุรสีหนาทได้นำทัพเข้าสู่เมืองสงขลาเพื่อจัดเตรียมการปกครองที่นั่นเสร็จแล้วจึงส่งทูตมายังปัตตานีขอร้องให้สุลต่านมุฮัมมัดยอมจำนน แต่สุลต่านแห่งปัตตานีและเสนาบดีผู้ใหญ่ไม่ยินยอม ด้วยเหตุนี้พระมหาอุปราชจึงทรงบัญชาให้พระยากลาโหมเป็นแม่ทัพนำกำลังทหารยาดราห์พมาตีปัตตานีและทรงกำชับให้ยึดเมืองให้ได้ ในสงครามครั้งนี้ปัตตานีประสบกับความพ่ายแพ้ การสูญเสียเอกราชของปัตตานีในครั้งนี้มีผลที่ยิ่งใหญ่อ่อนต่อประวัติศาสตร์ปัตตานี จากความพยายามและความเสียสละของบรรดากษัตริย์ปัตตานีเป็นเวลาหลายร้อยปีได้รับผลตอบแทนอย่างเศร้าสลด อธิปไตยของกษัตริย์ปัตตานีและเสรีภาพของชาวมลายูปัตตานีอยู่ภายใต้การปกครองของชาวไทยตราบเท่าทุกวันนี้ (อิบรอฮีม ชุกรี, 2541 : 30-32)

หลังจากได้รับชัยชนะเหนือปัตตานี ประเทศไทยได้จัดระบบการปกครองเสียใหม่โดยการแต่งตั้งผู้ปกครองคนหนึ่งจากชาวมลายูให้เป็นกษัตริย์ ทั้งนี้เพื่อสร้างความอ่อนแอแก่ชาวมลายูปัตตานี การปกครองดังกล่าวขึ้นกับอำนาจการปกครองของประเทศไทยที่เมืองนครศรีธรรมราช ทุกปีปัตตานีต้องส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทองแก่ประเทศไทยเพื่อแสดงความจงรักภักดี (Ibrahim Syukri, 1958 : 94-95) ผู้ปกครองที่ประเทศไทยได้แต่งตั้ง คือ เต็งกูลามิตินซึ่งเป็นกษัตริย์บันนังบาดัง²⁵เดิม แต่เนื่องจากไม่สามารถถอดถอนและเคารพต่อการปกครองของประเทศไทย ดังนั้นในปี ค.ศ. 1789-1791 เต็งกู

²⁵ เป็นหมู่บ้านของจังหวัดปัตตานีปัจจุบัน แต่ในสมัยก่อนบันนังบาดังนี้เป็นเขตการปกครองหนึ่งของอาณาจักรปัตตานีที่มีกษัตริย์ปกครองตนเองอยู่

ลามิติดินได้ก่อการกบฏขึ้น แต่ไม่ประสบความสำเร็จ จากนั้นประเทศไทยจึงได้แต่งตั้งตะโตะปังกาลัน เป็นกษัตริย์ปัตตานีองค์ใหม่ต่อจากเต็งกูลามิติดิน ในปี ค.ศ. 1808 ตะโตะปังกาลันได้ก่อการกบฏขึ้นอีก แต่สยามได้ปราบกบฏทั้งสองครั้งจนราบคาบ (Abdul Rahman, 1994: 68-69)

ในปี ค.ศ. 1816 กษัตริย์ประเทศไทยได้ใช้ระบบการปกครองแบบ “แบ่งแยกแล้วปกครอง”(Divide and Rule) (อ.บางนรา, 2519 : 59) โดยแบ่งปัตตานีออกเป็นเมืองเล็ก ๆ เรียกว่า “บริเวณ 7 หัวเมือง” ประกอบด้วยปัตตานี หนองจิก ยะหริ่ง สายบุรี ระแงะ ยะลาและรามัน (Ahmad Omar, 2000 : 58) โดยทุกหัวเมืองมอบหมายให้กษัตริย์มลายูเป็นผู้ปกครอง ยกเว้นเมืองยะหริ่งที่ปกครองโดยชาวไทย (อ.บางนรา, 2519 : 6 ; จุรีรัตน์ บัวแก้ว, 2540 : 11) แต่ละเมืองมีฐานะเป็นเมืองระดับสาม ทุกหัวเมืองจะอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของเจ้าเมืองสงขลา เจ้าเมืองแต่ละเมืองต้องได้รับการแต่งตั้งโดยตรงจากรัฐบาลในกรุงเทพฯ สำหรับเมืองที่มีประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวพุทธก็ได้ส่งเจ้าเมืองที่นับถือศาสนาพุทธเข้าไปปกครอง เมืองที่มีประชากรส่วนใหญ่เป็นมุสลิมก็ให้ผู้ปกครองมุสลิมเป็นผู้ปกครอง ในสมัยนั้นเจ้าหน้าที่บ้านเมืองไทยได้เริ่มย้ายชาวไทยพุทธเข้าไปอยู่ในเจ็ดหัวเมืองเหล่านี้เพื่อสร้างความสมดุลแห่งอำนาจและป้องกันการคุกคามจากชาวพื้นเมืองที่ไม่พอใจ ทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างประชาชนในเจ็ดหัวเมืองกับรัฐบาลไทย เจ้าเมืองบางคนได้แอบสะสมอาวุธและผู้คนไว้คิดกบฏต่อรัฐบาล (อารง สุทธาศาสตร์, 2519 : 119-121) จนกระทั่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์ทรงเล็งระบบการปกครองแบบเจ็ดหัวเมืองและเปลี่ยนมาใช้ระบบการปกครองแบบ “มณฑลเทศาภิบาล” แทน (ราชกิจจานุเบกษา, รศ. 125 : 339 อ้างจาก จุรีรัตน์ บัวแก้ว, 2540 : 39) กระทรวงมหาดไทยได้ออกกฎข้อบังคับที่เรียกว่า “กฎข้อบังคับการปกครองหัวเมืองต่างๆ” เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 1901 กฎข้อบังคับนี้กำหนดให้หัวเมืองทั้งเจ็ด มีหน่วยการบริหารของตนเองไปรวมอยู่กับเขตการปกครองที่เรียกว่า “มณฑล” ผู้ปกครองมณฑลต้องปกครองตามคำสั่งจากกรุงเทพฯ หรือจากเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช (อิหมรอน มะลูดีม, 2538 : 54)

2 ปัตตานีสสมัยการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ตลอดระยะเวลาการปกครองของสุลต่านมูฮัมมัด (1842-1856) เต็งกูบูเต๊ะ (1856-1881) และเต็งกูบือฮาร์ (1881-1890) ปัตตานีอยู่ในภาวะสงบสุข รัฐบาลยังคงอนุญาตให้กษัตริย์มลายูปกครองตนเองและปัตตานีสสมัยการปกครองของเต็งกูโลมาน ชารีฟุดดีน (1890-1898)(ดูรูปที่ 16 หน้า 109) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นกษัตริย์ปกครองประเทศไทยในสมัยนั้นเริ่มออกนโยบายเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองเป็นระบบ “มณฑลเทศาภิบาล”²⁶ (Nik Anuar,

²⁶ ภายใต้การปกครองในรูปแบบเทศาภิบาล การปกครองจังหวัดต่างๆ ถูกจัดรูปแบบแบบรวมเป็นหนึ่งหน่วยการปกครอง เรียกว่า “มณฑล” ทุกๆ มณฑลจะถูกปกครองโดยข้าหลวงเทศาภิบาลซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลของรัฐมนตรีภายในประเทศ การปกครองระบบเทศาภิบาลแม้จะเริ่มครั้งแรกในปี พ.ศ. 2437 แต่ก่อนหน้านั้นเนื่องจากการคุกคามของมหาอำนาจตะวันตกทวีความรุนแรงไม่น่าไว้วางใจ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้รวบรวมหัวเมืองชายแดนหลายแห่งที่เป็นจุดอ่อนตั้งเป็นมณฑลก่อนแล้ว ทั้งนี้นอกจากเป็นการป้องกันภัยคุกคามแล้วยังเป็นการทดลองระบบเทศาภิบาลด้วย (สมโชติ อ่องสกุล, 2521 : 69)

1999 : 24) การปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเป็นระยะเวลาหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญระยะหนึ่งในประวัติศาสตร์การปกครองดินแดนส่วนนี้ของประเทศไทย การที่รัฐบาลนำระบบเทศาภิบาลมาใช้นั้นมีจุดประสงค์ที่จะรวมอำนาจการปกครองเข้าสู่ส่วนกลาง เป็นผลให้การปกครองดินแดนส่วนนี้มีรูปแบบเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับส่วนอื่นของประเทศในที่สุด (พรธรรมา เถาธรรมสาร, 2518 : บทคัดย่อ)

เนื่องจากการเข้ามาของนักล่าอาณานิคมในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทำให้ประเทศไทยเกิดความไม่ไว้วางใจต่อบรรดาประเทศราชที่อยู่ภายใต้การปกครอง โดยเฉพาะประเทศมลายู เช่น ปัตตานี กลันตัน เคดาห์ เปรอ์ลิสและตรังกานูซึ่งห่างไกลจากการดูแลของกรุงเทพฯ กษัตริย์ไทยทรงมีความกังวลใจเกรงว่าจะถูกยึดโดยมหาอำนาจของตะวันตก โดยเฉพาะประเทศอังกฤษและประเทศฝรั่งเศส เพราะทั้งสองมหาอำนาจนี้ต่างแข่งขันกันเพื่อขยายอำนาจการล่าอาณานิคมของตนในแถบนี้ (Mohd. Zamberi, 1993 : 131) และพยายามจะขยายอำนาจไปทางตอนเหนือของมลายูขึ้นไปถึงคอคอตกกระ (Segenting Kra) แม้ประเทศอังกฤษจะเคารพในอำนาจอธิปไตยของประเทศไทยแต่ชาวอังกฤษและผู้สนับสนุนประเทศอังกฤษที่อยู่ในภูมิภาคกลับพยายามกดดันให้มีการขยายอาณานิคมไปทางเหนือของมลายูต่อไปอีก ดังนั้นจึงเป็นสาเหตุให้รัฐบาลไทยมีการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองพื้นที่นี้ใหม่

เมื่อเต็งกูสุไลมาน ขารีฟุดดินเสียชีวิต บรรดากลุ่มผู้นำประเทศได้มีความเห็นพ้องต้องกันแต่งตั้งเต็งกูอับลกาเดร์ กอมารุดดีน มกุฎราชกุมาร ซึ่งเคยเป็นที่ปรึกษาของพระยาปัตตานี (เต็งกูสุไลมาน) มาก่อนให้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นกษัตริย์ปัตตานีองค์ใหม่ (จूरี่รัตน์ บัวแก้ว, 2531 : 62 ; จूरี่รัตน์ บัวแก้ว, 2540 : 39) เมื่อท่านได้ขึ้นดำรงตำแหน่งเป็นเวลา 2 ปี กษัตริย์ไทยจึงได้ทำหนังสือรับรองตำแหน่งของท่าน (NiK Anuar, 1999 : 29) ดังปรากฏข้อความต่อไปนี้

“เราได้เลือกพระยาพิพิธภักดีให้เป็นกษัตริย์ปัตตานี โดยทรงพระนามว่า “พระยาวิชิตรภักดี” เขาเป็นผู้ปกครองปัตตานีด้วยความชอบธรรม ดังเช่นกษัตริย์ปัตตานีองค์ก่อนๆ ที่ปกครองปัตตานี เขาสามารถยับยั้งทุกสิ่งทุกอย่างที่ไม่ถูกต้องและบังคับทุกสิ่งทุกอย่างที่ถูกต้อง ข้าราชการปัตตานีต้องให้ความช่วยเหลือเขา เขาต้องซื่อสัตย์ต่อรัฐบาลไทยในทุกด้าน เช่นผู้ปกครองคนก่อนๆ”

เนื่องจากในยุคของเต็งกูอับลกาเดร์นั้นเป็นช่วงเวลาที่สำคัญของการเมืองไทย กล่าวคือประเทศอังกฤษซึ่งเป็นมหาอำนาจทางตะวันตกได้ขยายอิทธิพลเข้าครอบครองแหลมมลายูบางส่วน รัฐบาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ให้ความสนใจต่อสถานการณ์ทางการเมืองในแหลมมลายูเป็นอย่างมาก ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากทำเลที่ตั้งของหัวเมืองทั้ง 7 ติดต่อกับดินแดนในอาณัติของประเทศอังกฤษ (จूरี่รัตน์ บัวแก้ว, 2531 : 62) ดังนั้นจากการปฏิรูประบบการปกครองประเทศของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้พระยาวิชิตรภักดี (เต็งกูอับลกาเดร์) ไม่พอใจที่รัฐบาลได้ออกกฎข้อบังคับสำหรับปกครองบริเวณ 7 หัวเมืองขึ้นมาบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 22 ธันวาคม

ค.ศ. 1901 เพราะกฎข้อบังคับดังกล่าวเป็นการริดรอนสิทธิทางด้านอาญาสิทธิ์ที่เคยมีต่อราษฎร คือสามารถประหารชีวิตบุคคลได้ ด้านการคลังรัฐบาลส่งเจ้าพนักงานสรรพากรออกทำเก็บภาษีอากรตามพิกัดอัตรา เมื่อพนักงานสรรพากรเข้าไปปฏิบัติงานตามหน้าที่ พระยารัษฎานุประดิษฐ์มหิศรภักดีสั่งพนักงานมิให้ปฏิบัติงานใดๆ ดังนั้นทางรัฐบาลไทยจึงถือว่าพระยารัษฎานุประดิษฐ์ จงใจขัดขืนพระบรมราชโองการ ไม่ให้ความร่วมมือในการปฏิรูปการปกครองประเทศ กระทรวงมหาดไทยจึงส่งพระยาสิงหเทพกับกำลังตำรวจภูธรเดินทางมาโดยเรือรบหลวงทำการจับกุมพระยารัษฎานุประดิษฐ์ในวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1902 (อนันต์ วัฒนานิก, 2531 : 170-171) และได้ถอดถอนออกจากตำแหน่งเจ้าเมืองปัตตานีตั้งแต่วันที่ 6 มีนาคม ค.ศ. 1902 และได้นำไปขังไว้ที่เมืองพิษณุโลกเป็นเวลา 2 ปีเศษ (Nik Anuar, 1982 : 40 quoting Tower to FO. S Mac, 1902 CO.273/282) หลังจากนั้นได้แต่งตั้งให้พระยาพิทักษ์ธรรมสุนทร (ถ้วนกูเดร์) ขึ้นเป็นผู้รั้งเมืองปัตตานีแทน (อนันต์ วัฒนานิก, 2531 : 171)

วันที่ 27 เมษายน ค.ศ. 1904 เติ้งกู้อับดุลกาเดร์ได้กลับสู่ปัตตานีโดยเครื่องบิน เอส.เอส. จักรพงษ์ (S.S. Chakrabongse) และอาศัยที่ปัตตานีไม่นาน ครั้นในปี ค.ศ. 1905 ท่านและครอบครัวได้ย้ายไปยังกลันตัน (Nik Anwar, 1982 : 44-45) และได้เสียชีวิตที่โกตาบารู กลันตันในปี ค.ศ. 1933 (Haemindra N., 1976 : 202-203)

ปัตตานีสมาัยการปกครองแบบ 7 หัวเมือง ระเบียบการปกครองเป็นวิธีการปกครองชั่วคราวซึ่งใช้อยู่เป็นเวลา 5 ปี จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1905 จึงได้ยกหัวเมืองทั้ง 7 นี้ขึ้นปรับปรุงอาณาเขตใหม่เป็นมณฑลชื่อว่า “มณฑลปัตตานี” และให้ยุบยกเลิกเสีย 3 เมืองคงเหลือไว้เพียง 4 เมือง (ขจัดภัย บุษพัฒน์, 2519 : 85-86) คือ

- 1 เมืองปัตตานี ประกอบด้วยเมืองปัตตานีเดิม เมืองหนองจิกและเมืองยะรัง
- 2 เมืองยะลา ประกอบด้วยเมืองยะลาเดิมและเมืองรามัน
- 3 เมืองสายบุรี
- 4 เมืองระแงะ

ต่อมาได้ย้ายที่ว่าการเมืองระแงะไปอยู่ที่อำเภอบางนราและตั้งระแงะเป็นอำเภอชื่อว่าเมืองบางนรา แต่ต่อมาได้เปลี่ยนเมืองบางนราอีกครั้งหนึ่งเป็นจังหวัดนราธิวาส ในปี ค.ศ. 1932 (พ.ศ. 2475) อำเภอตะลันชันเป็นอำเภอสายบุรีขึ้นกับจังหวัดปัตตานี หลังจากนั้นได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยระเบียบราชการบริหารแห่งราชอาณาจักรสยาม ค.ศ. 1933 (พ.ศ. 2476) ได้จัดระเบียบราชการบริหารออกเป็นราชการบริหารส่วนกลาง ราชการบริหารส่วนภูมิภาค และราชการบริหารส่วนท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัตินี้ไม่มีราชการบริหารส่วนภูมิภาคเป็นมณฑล ดังนั้นจึงได้ยุบและยกเลิกมณฑลทั่วราชอาณาจักรตั้งแต่ปี ค.ศ. 1933 เป็นต้นมา มณฑลปัตตานีจึงแบ่งออกเป็น 3 จังหวัด คือจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาสขึ้นตรงต่อส่วนกลางมาจนกระทั่งทุกวันนี้ (ขจัดภัย บุษพัฒน์, 2519 : 86-87)

3 สมัยการปฏิรูปการปกครองของจอมพล ป. พิบูลสงคราม

หลังจากได้รับชัยชนะในการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1938 ด้วยคะแนนเสียงข้างมากในสภาของพรรคคณะราษฎร จอมพล. พิบูลสงคราม (ดูรูปที่ 13 หน้า 106) ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นหัวหน้าพรรคจึงเข้ารับตำแหน่งนายกรัฐมนตรีต่อจากพระยาพหลพลพยุหเสนาเมื่อวันที่ 16 ธันวาคม ค.ศ. 1938 (เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร, 2529 : 14 ; Ahmad Omar, 2000 : 90)

รัฐบาลของ จอมพล. พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นรัฐบาลชาตินิยม ได้มีนโยบายนำประเทศไทยให้เข้าสู่ระดับนานาชาติอารยธรรมประเทศทั่วโลก ต้องการเปลี่ยนแปลงประเทศไปสู่ความเจริญก้าวหน้าแบบตะวันตก เรียกว่า “รัฐนิยม” (เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร, 2529 : 14) และต้องการสร้างชาติให้เจริญทัดเทียมกับประเทศมหาอำนาจที่เจริญแล้ว 3 ด้านด้วยกัน คือ ความสมบูรณ์ของชาติ กำลังและความเป็นปึกแผ่น และวัฒนธรรมของชาติ (กระทรวงมหาดไทย, 2486 : 11) รัฐบาลให้ความสำคัญกับเชื้อชาติไทยเป็นหลัก ซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ วันที่ 24 มิถุนายน ค.ศ. 1939 ได้กำหนดให้เปลี่ยนชื่อประเทศจากประเทศสยามเป็นประเทศไทย เรียกคนสยามว่าคนไทย เพื่อเน้นความถูกต้องตามเชื้อชาติและความนิยมของชนชาวไทย (เฉลิมเกียรติ ขุนทองเพชร, 2529 : 24)

ในปี ค.ศ. 1940 ได้มีการก่อตั้งสถาบันวัฒนธรรมไทยที่กรุงเทพฯ ชื่อว่า “สภาวัฒนธรรม” มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับเชื้อชาติและเผยแพร่วัฒนธรรมไทยทั่วประเทศ โดยที่สภาวัฒนธรรมไทยค่อยๆ ออกกฎหมายแบบ “บังคับ” เกี่ยวกับการนับถือศาสนาและประเพณีต่างๆ ดังที่ อ.บางนรา (2519 : 57-58) ได้กล่าวไว้ว่า

“ห้ามชาวมลายูไม่ให้พูดภาษามลายู ตั้งชื่อมลายู ห้ามนับถือศาสนาอิสลามและห้ามใช้ภาษามลายูในสถานที่ราชการทุกแห่ง ในการรับประทานอาหารนั้นจะต้องใช้ช้อนช้อมและนั่งโต๊ะ”

และอิบรอฮิม ซุกรี (Ibrahim Syukri, 1958 : 140) ได้กล่าวอีกว่า :

“ให้คนไทยแต่งเครื่องแต่งกายแบบตะวันตก ทำให้ชาวมุสลิมใน 4 จังหวัดภาคใต้รู้สึกอึดอัดใจมาก และรู้สึกตัวถึงการถูกกดขี่อย่างเห็นได้ชัดที่พวกเขาได้รับจากชนชั้นปกครองของประเทศไทย ทั้งนี้เพราะถูกบังคับมิให้แต่งกายแบบมลายูซึ่งเป็นประเพณีของพวกเขา ห้ามพูดภาษามลายู นอกจากนั้นต้องเปลี่ยนชื่อเป็นภาษาไทยอีกด้วย และในที่บางแห่งยังมีการบังคับให้กราบไหว้พระพุทธรูปซึ่งผู้ที่ไม่ปฏิบัติตามทางตำรวจจะลงโทษขนาดหนัก ถ้าเป็นข้าราชการจะถูกปลดออกจากตำแหน่งทันที”

นอกจากนั้นเกี่ยวกับประเพณีต่างๆ อิบรอฮิม ซุกรี (Ibrahim Syukri , 1958 : 140) ยังได้กล่าวอีกว่า :

“ให้ชาวมลายูทุกคนแต่งกายตามวัฒนธรรมของตะวันตก สำหรับผู้ชายให้สวมหมวกแทนกุเบยะฮ์²⁷ ส่วนผู้หญิงให้นุ่งกระโปรงสั้นและเสื้อสั้น ผู้ใดขัดขืนจะต้องถูกจับกุมและลงโทษด้วยวิธีการต่างๆ เช่น ปรึบ หรือทำร้ายร่างกาย ซึ่งการกระทำดังกล่าวของตำรวจไทยเป็นการสร้างความไม่พึงพอใจแก่ประชาชนเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะกับบรรดาอุลามาอ์มีหลายครั้งที่ตำรวจไทยได้ทำการฉีกกระชากและเหยียบย่ำเสื้อคลุมยาวและผ้าโพกหัวของบรรดาหะยี²⁸ ด้วยเท้า ส่วนผู้หญิงชาวมลายูที่สวมเสื้อแขนยาวแบบชาวมลายูและคลุมหัวนั้นจะถูกตำรวจไทยถีบและทุบตีด้วยด้ามปืนในขณะที่พวกเขา กำลังจับจ่ายซื้อขายในตลาด”

จากหลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่านโยบายการปกครองของไทยบางประการที่ต้องการให้ประเทศมีความเจริญก้าวหน้าแบบตะวันตกนั้นเป็นสิ่งที่ประชาชนบางกลุ่มโดยเฉพาะประชาชนที่เป็นชาวมุสลิมยอมรับไม่ได้ เนื่องจากขัดกับหลักการศาสนาและประเพณีของชาวมุสลิม เช่น การกราบไหว้พระพุทธรูป การให้ผู้หญิงนุ่งกระโปรงสั้น เสื้อแขนสั้น เป็นต้น จึงนำไปสู่การต่อต้านเพื่อเรียกร้องสิทธิตรงนี้ก็กลับคืนมา

จากนโยบายดังกล่าวทำให้ชาวมลายูปัตตานีในภาคใต้ของประเทศไทยยิ่งเพิ่มความไม่พอใจ จอมพล. พิบูลสงคราม มีความหวังที่จะก่อตั้งประเทศให้เป็น “สยามใหญ่” (Great Siam) ดังนั้นการเคลื่อนไหวเกี่ยวกับนโยบายเพื่อให้ชาวมุสลิมเป็นพุทธจึงยิ่งทวีความรุนแรง (Ismail Che Daud, 1988 : 11) อิมรอน มะลูลีม (2538 : 108) ได้อธิบายว่า นโยบายแห่งชาติของ จอมพล. พิบูลสงคราม สร้างความไม่พอใจแก่ชนกลุ่มน้อยในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นชาวจีน ชาวมลายู หรือชนชาติอื่นๆ สำหรับชาวมลายูนั้นพวกเขาไม่สบายใจอย่างยิ่งที่ไม่สามารถสวมโสร่ง ไม่สามารถใช้ชื่อและเรียนภาษามลายูได้ พวกเขาเก็บความแค้นและต่อต้านรัฐบาลอยู่เงียบๆ ทำให้เกิดความไม่สงบขึ้นบ่อยครั้ง แต่สยามสามารถจะปราบปรามลงได้

จากนโยบายทางฝ่ายกรุงเทพฯ ที่ต้องการเปลี่ยนแปลงระบบการปกครองในบริเวณจังหวัดปัตตานี ยะลา นราธิวาสและสตูล ทำให้ประชาชนเชื้อสายมลายูที่นับถือศาสนาอิสลามไม่พอใจ จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1922 การต่อต้านที่ต่อเนื่องได้ขยายกว้างขวางไปในทุกพื้นที่เมื่อชาวบ้านที่หมู่บ้านน้ำใส เขตอำเภอมาบอง จังหวัดปัตตานีได้ร่วมมือกันต่อต้านการปกครองของไทยโดยการฝ่าฝืนไม่ยอมจ่ายภาษีและค่าเช่าที่ดิน การต่อต้านดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และในปีนี้ได้จัดตั้งองค์กรการต่อสู้เพื่ออิสรภาพของปัตตานี มีการกล่าวว่าศูนย์กลางอยู่ที่กลันตัน ภายใต้

²⁷ กุเบยะฮ์ เป็นหมวกชนิดหนึ่งทำด้วยผ้าขาวไม่มีปีกหมวก จัดเป็นเครื่องประกอบศาสนานิตหนึ่งของชาวมลายูมุสลิม

²⁸ หะยี คือ คำนำหน้าชื่อเฉพาะชาวมุสลิมในดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้ผ่านการประกอบพิธีฮัจญ์ ณ นครมักกะฮ์มาแล้ว

การนำของเต็งกูอับลกาเดร์ กอมารุดดีน ซึ่งเป็นเชื้อสายของราชวงศ์ปัตตานี (Haemindra N., 1976 : 204-205)

เมื่อปี ค.ศ. 1943 สถานการณ์ของสังคมมุสลิมเริ่มตึงเครียดมากขึ้นเมื่อมีการยุบตำแหน่ง ดะโต๊ะยุติธรรมประจำศาลใน 4 จังหวัดภาคใต้ คือ ปัตตานี ยะลา นราธิวาสและสตูล หากประชาชนชาวมุสลิมมีคดีที่เกี่ยวกับครอบครัวหรือมรดกก็ต้องไปขึ้นศาลในประเทศเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียง คือ สตูล ต้องไปขึ้นศาลที่เปอร์ลิส ยะลา ปัตตานี นราธิวาสไปขึ้นศาลที่เคดาห์ (เจ๊ะอับดุลลาห์ บินมุฮัมมัดซาอาด หลังปูเต๊ะ, 1975 : 48) จากสภาพความเป็นอยู่ของชาวมุสลิมถูกทำลายนี้ทำให้เกิดความตึงเครียดและเกิดการต่อต้านขึ้น ในปีนี้บรรดาอุลามาอ์ภายใต้การนำของหะยีสุหลง บิน อับดุลกาเดร์ (ดูรูปที่ 9 หน้า 102) ได้ก่อตั้งองค์กรขึ้นชื่อว่า “Hai’h al - Munfizatu al - Ahkamu Syar I - yah” (องค์กรบริหารกฎหมายอิสลาม) เพื่อสร้างความสามัคคีในหมู่ผู้นำศาสนาอิสลามในการต่อต้านนโยบายการสร้างความเป็นไทยของรัฐบาล ป้องกันการคุกคามศาสนาอิสลาม เหตุการณ์อีกอย่างหนึ่งที่สร้างความเจ็บปวดแก่ชาวมลายูปัตตานี คือ เมื่อพวกบรรดาอุลามาอ์ส่งหนังสือร้องเรียนไปยังจอมพลป. พิบูลสงครามซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น แต่กลับไม่ได้รับการพิจารณาอย่างยุติธรรม (Ibrahim Syukri, 1958 : 142)

จากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเนื่องจากนโยบายการปกครองของประเทศไทยที่กล่าวมานี้เองที่สร้างความไม่พึงพอใจ ความหวาดระแวงแก่ชาวมลายูปัตตานี โดยเฉพาะในดินแดน 4 จังหวัดภาคใต้ของประเทศไทย เกิดการต่อต้านขึ้นด้วยการจัดตั้งองค์กรต่างๆ ในรูปแบบของการเมืองและการทหาร ทั้งนี้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมจากรัฐบาลไทย โดยการสนับสนุนบุคคลบางคนที่มีความเหมาะสมขึ้นมาในการเรียกร้องสิทธิดังกล่าว เช่น การสนับสนุนเต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดีน บุตรเต็งกูอับลกาเดร์ กอมารุดดีน กษัตริย์องค์สุดท้ายของปัตตานี ถึงแม้ว่าหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ชาวมลายูปัตตานีจะได้รับอิสระบ้างในบางประการ เช่น การนับถือศาสนา การอนุญาตให้มีตำแหน่งดะโต๊ะยุติธรรมขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งหลังจากที่ได้ยกเลิกไปเมื่อก่อนหน้านั้น ถึงกระนั้นก็ตามความรู้สึกต่างๆ ยังคงฝังอยู่ในใจของชาวมลายูปัตตานีในอันที่จะเรียกร้องความเป็นธรรมและอิสรภาพของตนเองที่เคยมีกลับคืนมาเหมือนเดิม จากเหตุการณ์การจับกุมหะยีสุหลง บิน อับดุลกาเดร์ กอมารุดดีนเป็นอีกเหตุการณ์หนึ่งที่ตอกย้ำชาวมลายูปัตตานีเสมอมาจนกระทั่งทุกวันนี้

จากการที่เต็งกูมะฮมูด มะไฮยิดดีน เข้ามาเกี่ยวข้องกับการเมืองของไทยในการต่อสู้เพื่อเรียกร้องความเป็นธรรมจากรัฐบาลไทย ทำให้ท่านเป็นที่รู้จักในฐานะเป็นผู้ที่มีบทบาทต่อสังคมชาวมลายูปัตตานียิ่งขึ้น โดยเฉพาะในด้านการเมืองเท่านั้น แต่ท่านเป็นที่รู้จักทั้งทางด้านสังคม การศึกษา และการเมืองการปกครอง แนวคิดของท่านในด้านต่างๆ ดังกล่าวได้เป็นจุดเด่นสำคัญทำให้ท่านเป็นบุคคลที่น่าสนใจและเป็นวีรบุรุษคนหนึ่ง ซึ่งผู้ศึกษาจะได้กล่าวต่อไป